

Ks. Zbigniew Wit

Ołtarz chrześcijański miejscem ofiary i uczy¹(cz. 1)

Problematyka ołtarza jest bardzo szerokim zagadnieniem. Spotykamy go w różnych kulturach², w tym także w Starym Testamencie. Nas interesuje geneza i treść ołtarza chrześcijańskiego. Liczne wzmianki na temat ołtarza znajdujemy w Piśmie Świętym. Sformułowanie tematu zawęża problematykę do ołtarza chrześcijańskiego z uwzględnieniem jego aspektu funkcyjnego z pominięciem szerokiego spektrum artystycznego przedstawienia tej budowli kościelnej.

W niniejszej prezentacji pragnę na początku zwrócić uwagę na jego tradycję biblijną w ujęciu Starego Testamentu, a następnie zaprezentować jego teologiczne ujęcie w Nowym Przymierzu, by następnie ukazać go jako miejsce uobecniania bezkrwawej ofiary Chrystusa i wspólnej uczy uczniów Pana. Samo słowo *altare* – ołtarz pochodzi od *altus* – wyniosły, wysoki; inni natomiast wywodzą go od *adolare* – spalać lub *arare* palić³. Na takie pochodzenie zdaje się wskazywać ołtarz całopalenia zbudowany przez Mojżesza. Dla pełni wymowy Mszy świętej należy zwrócić uwagę, że w liturgii chrześcijańskiej funkcjonują dwa stoły: jeden ofiary, a drugi ściśle z nim zjednoczony stół słowa Bożego. W niniejszej prezentacji zwrócimy uwagę na wymowę obu stołów, ich wzajemną jedność i konsekwencje, jakie niosą dla życia chrześcijańskiego. Konieczne wydaje się zacytować na początku naszej refleksji 28 numer Wprowadzenia teologiczno – pastoralnego, który określa w jakiś sposób przedmiot niniejszego artykułu: *Msza św. składa się jakby z dwóch części, mianowicie z liturgii słowa i liturgii eucharystycznej, które tak ściśle łączą się ze sobą, że stanowią jeden akt kultu. Albowiem we Mszy św. zostaje zastawiony Stół Słowa Bożego jak i Ciała Chrystusowego, z którego wierni czerpią naukę i pokarm⁴*. Znajdujemy tutaj wyraźne podkreślenie dwóch stołów ściśle ze sobą związanych, na których znajduje się pokarm, który Bóg przekazuje uczestnikom liturgii. Bez uwzględnienia ich obu refleksja mogłaby się okazać niepełna, dlatego zajmiemy nimi, aby ukazać, że są zarówno ołtarzami ofiary, jak i stołami uczy Pana.

Ołtarz w tradycji biblijnej

Najstarsza wzmianka dotycząca ołtarza pochodzi z Księgi Rodzaju 4, 3 – 4, w której czytamy: *Gdy po jakimś czasie Kain składał dla Jahwe w ofierze płody roli, a Abel składał również najprzedniejsze sztuki ze swej trzody i z tłuszczu ich*. Zacytowany tekst nie mówi wprawdzie ani o przygotowaniu ani o budowaniu ołtarza, to można suponować, że było to jakieś specjalne miejsce przeznaczone do złożenia ofiary. Wyraźną nazwę podaje już rozdz. 7, 20 tej samej księgi, gdy po

¹ Por. Z. Wit, *Ołtarz w aspekcie teologicznym i liturgicznym*, w: *Ku liturgii nadziei. Księdzu dr. Bolesławowi Margańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. R. Biel, Tarnów 2005, s. 211-229; B. Nadolski, *Ołtarz*, w: *Leksykon liturgiczny*, opr. B. Nadolski, Poznań 2006, s. 1093-1100.

² Por. tamże, s. 1094.

³ Por. tenże, *Liturgika*, t. 1, Poznań 1989, s. 149.

⁴ Por. H. Nadrowski, *Kościół naszych czasów. Dziedzictwo i perspektywy*, Kraków 2000, s. 163-165.

uratowaniu z potopu *Noe zbudował ołtarz dla Jahwe* i złożył zwierzęta w ofierze całopalnej na tym *ołtarzu*. Od tej pory na kartach Pisma Świętego coraz częściej będą pojawiały się informacje na ten temat, a Księga Wyjścia w rozdziale 27 poda szczegółowe przepisy budowy i wyposażenia ołtarza. Ogólne stwierdzenia, że *Abraham zbudował tam ołtarz dla Jahwe* (por. Rdz 12, 7. 12, 8) wskazuje, że jest on miejscem spotkania człowieka z Bogiem⁵. Więcej nawet, ołtarz staje się znakiem obecności samego Boga, a wybudowany ołtarz miał mu o tym przypominać⁶. Gdy patriarcha Abraham przybywa do Sychem, ukazał mu się Bóg i powiedział «*Twemu potomstwu oddaję tę właśnie ziemię*». *Abraham zbudował tam ołtarz dla Jahwe, który mu się ukazał* (Rdz 12, 7)⁷.

Dalsze dzieje narodu wybranego podają, że Bóg zawiera przymierze ze swoim ludem pod Górą Synaj, przekazuje mu prawo dziesięciu słów – Dekalog, podaje również szczegółowe polecenie: *Uczynisz mi ołtarz z ziemi i będziesz na nim składał ofiary uwielbienia i pojednania. /.../ A jeśli uczynisz mi ołtarz z kamieni, to nie buduj go z kamieni ciosanych, bo zbezczeszysz go, gdy przyłożysz doń swe dłuto. Nie będziesz wstępował po stopniach do mojego ołtarza, żeby się nie odkryła nagość twoja* (Wj 20, 24 – 26). Pytaniem retorycznym pozostaje kwestia, czy kamienie narzutowe pełniły wcześniej taką rolę przy składaniu ofiar Starego Testamentu. W każdym razie przy wznoszeniu ołtarzy należało wybierać głazy naturalne, nietknięte obróbką ludzkiej ręki. Takie właśnie kamienie wybrał prorok Elias, broniąc kultu jedyne Boga Jahwe na Górze Karmel: *wziął dwanaście kamieni – czytamy – według liczby potomków Jakuba /.../ Następnie ułożył kamienie na kształt ołtarza ku czci Jahwe* (3 Krl 18, 31 – 32)⁸. Powyższe przekazy nie określają bliżej jego zewnętrznej formy i nie da się jeszcze określić jego kształtu. Dopiero późniejsze miejsca przekazują słowa Boga – Jahwe określające kształt ołtarza, gdy czytamy: *przy stole moim nasycicie się* (3 Krl 39, 20)⁹.

Epizod z Góry Karmel wskazuje, że ołtarz stał się punktem centralnym i znakiem jedności narodu wybranego. W świątyni jerozolimskiej znajdowały się: **ołtarz całopalenia** wykonany z drewna akacjowego obitego blachami miedzianymi oraz **ołtarz kadzenia** zbudowany również z drewna akacjowego, ale pokrytego złotymi blachami, złotą koroną na wierzchu i czterema złotymi rogami (por. Wj

⁵ Por. M. Lurker, *Ołtarz*, w: *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Poznań 1989, s. 159.

⁶ Z. Mońka, *Znaczenie religijne ołtarza u Izraelitów*, „Ruch biblijny i liturgiczny” 22 (1969) s. 201.

⁷ W dalszej części czytamy, że gdy Izaak przybył do Beer-Szeby *zaraz pierwszej nocy ukazał mu się Jahwe i rzekł: «Ja jestem Bogiem Abrahama, ojca twego. Nie lękaj się, bo będę cię wspomagał i będę ci błogosławił, rozmnażając twe potomstwo przez wzgląd na Abrahama, który mi służył»*. *Izaak zbudował więc tam ołtarz i złożył ofiary dla Jahwe, rozbiwszy też tam namioty* (Rdz 26, 24 – 25).

⁸ Analogiczne postępowanie spotykamy u Judy Machebeusza, który odbudowuje i oczyszcza z ludem świątynię i ołtarz: *Potem zaś, zgodnie z nakazami Prawa, wzięli nie ciosanych kamieni i na wzór poprzedniego wybudowali nowy ołtarz* (1 Mch 4, 47).

⁹ Por. *Oto przynosicie na mój ołtarz potrawy skażone. /.../ Oto stół Jahwe jest zlekceważony* (Ml 1, 7). *Stół Pański jest splugawiony, bo składane są na nim ofiary miernej wartości* (Ml 1, 12).

27, 1 – 8; 38, 1 – 7)¹⁰. Od czasów świątyni jerozolimskiej ołtarz całopalenia zajmuje szczególne miejsce w kulcie Starego Przymierza¹¹.

Księga proroka Ezechiela podaje bardzo dokładny opis przyszłej świątyni i ołtarza w odbudowanej Jerozolimie (por. Ez 43, 13 – 17), a sam ołtarz staje się znakiem obecności Boga¹². Przy nim koncentruje się kult, a kapłani Starego Testamentu stają się wyłącznie sługami ołtarza.

Świątynia w Nowym Testamencie

Pan Jezus zachował szacunek dla prawa Starego Przymierza i świątyni jerozolimskiej.

Świadczą o tym następujące epizody z Jego życia: jako czterdziestodniowe niemowlę jest ofiarowany w świątyni (por. Łk 2, 22 – 38), jako dwunastoletni chłopiec udaje się w pielgrzymce do Jerozolimy na spotkanie z Ojcem Niebieskim, o czym świadczą słowa Chrystusa Pana: *Nie wiedzieliście, że powinienem być w domu Ojca mego* (por. Łk 2, 41 – 50), ale o Jego stosunku do świątyni świadczy pełna ekspresji scena wypędzenia przekupniów z krąganków świątyni. Słowa: *On zaś mówił o świątyni ciała swego* (J 2, 21) wskazują na zerwanie z kultem Starego Przymierza i rolę, jaką spełniał dotychczasowy ołtarz. Jest to całkowita zmiana wskazująca, że nowa świątynia ma wymiar duchowy i nie będzie uczyniona ludzką ręką, a Chrystus Bóg – Człowiek będzie ośrodkiem kultu w duchu i prawdzie. Nową świątynią jest słowo Boże obecne i żywe wśród swoich wiernych. W Ewangelii świętego Mateusza powie o sobie: *Oto powiadam wam: Tu jest ktoś większy niż świątynia* (12, 6).

Wielu egzegetów uważa, że scena: *Tak przybył do Jerozolimy. Do świątyni. Obejrzał wszystko, o później już porze wyszedł do Betanii razem z Dwunastoma* (Mr 11, 11) jest milczącym i całkowitym zerwaniem z kultem Starego Testamentu. Miejsce dotychczasowej świątyni zajmuje Jezus Chrystus, a ołtarzem jest krzyż Chrystusa, na którym oddał życie dla zbawienia świata¹³.

B. Nadolski fakt całkowitego zerwania z kultem świątyni jerozolimskiej wiąże ze śmiercią na Golgocie, gdy pisze: *Rozdarcie zastony świątyni w związku ze śmiercią Chrystusa rozumieją Marta i Maria jako znak, iż materialna świątynia traci swoje znaczenie. Jahwe jest obecny nie w świątyni materialnej, lecz w Jezusie, który pojednał ziemię i niebo. W Jezusie rozpoczyna się kult „w Duchu i prawdzie”* (J 4, 23)¹⁴. Chrześcijanie rozumieją, że świątynią – mistycznym Ciałem Chrystusa są oni sami i obecnie nie jest ważne miejsce, w którym się gromadzą, ale oni sami tworzą Ecclesia – Kościół, żywy organizm.

¹⁰ Por. L. Stachowiak, *Ołtarz*, w: *Encyklopedia biblijna*, t. 2 Poznań Warszawa Lublin 1959, s. 185.

¹¹ Będą się pojawiały liczne wzmianki w psalmach *Umywam ręce na znak niewinności i obchodzę ołtarz Twój, Panie* (Ps 25/26, 6); *I przystąpię do ołtarza Bożego, do Boga, który jest weselem i nadzieją moją* (Ps 42/43, 4; por. Ps. 83/84, 4; 117/118); *Ustawcie pochód z gałęziami o liściach obfitych aż do rogów ołtarza* jest to wyraźne odniesienie do ołtarza całopalenia, gdyż on tylko posiadał taką budowę. Pierwsza grupa powracających z niewoli postanawia natychmiast zbudować ołtarz (por. Ezd 3, 3 nn).

¹² Por. Z. Mońka, *Znaczenie...*, s. 200–201.

¹³ G. Stemberger, *Ołtarz*, w: *Praktyczny słownik biblijny*, Warszawa 1994, s. 894.

¹⁴ B. Nadolski, *Liturgika*, t 1, s. 148.

Ten duchowy wymiar świątyni Chrystusa Pana podkreśla św. Piotr w pierwszym swoim w liście: *Do Niego przybliżywszy się, który jest żywym kamieniem, odrzuconym wprawdzie przez ludzi, ale u Boga wybranym i drogocennym, wy również jako żywe kamienie będziecie wbudowani, jako duchowa świątynia, jako święte kapłaństwo, aby składać duchowe ofiary, przyjemne Bogu przez Jezusa Chrystusa* (1 P 2, 4 – 5). Tę myśl podejmowali Ojcowie Kościoła, którzy podkreślali, że Bóg nie mieszka w określonym miejscu, ale jest obecny pośród nich zgromadzonych na modlitwie i łamaniu chleba. Św. Augustyn streścił tę myśl w słowach *to jest dom dla naszej modlitwy, ale domem Bożym jesteście wy sami*¹⁵.

Ołtarz w Nowym Testamencie

W Nowym Testamencie ołtarz nabiera znaczenia symbolicznego; z niego chrześcijanie spożywają pokarm, ale nie mają do niego prawa czciciela dawnej świątyni. *Mamy ołtarz* – czytamy w Liście do Hebrajczyków – *z którego nie mają prawa spożywać ci, którzy służą przybytkowi* (13, 10). Tekst ten, swoim odniesieniem do pokarmu, nawiązuje do wydarzenia wieczernikowego. *Ołtarz jest świętym stołem wieczerzy Jezusa* – pisze Manfred Lurker – *a ostatecznie wyobrażeniem tego ołtarza, który widział w otwartych niebiosach Jan, autor Apokalipsy. Pod owym ołtarzem dostrzegł Jan „dusze zabitych dla słowa Bożego i dla świadectwa, jakie mieli”* (Ap 6, 9). *Stół, na którym Zbawiciel spożywał razem ze swymi uczniami Ostatnią Wieczerzę* (Mt 26, 20 – 46; Łk 22, 14 - 23), *jest pierwszym ołtarzem przeznaczonym do składania ofiary zasadniczo innej niż wszystkie ofiary starotestamentalne. Miejsce ołtarza stanowi najważniejszą część każdej świątyni. /.../ Do głównych znaczeń symbolicznych ołtarza należą: wyobrażenie stołu Ostatniej Wieczerzy, symbol świętego Krzyża, na którym została złożona ofiara Odkupienia, i wreszcie symbol samego Chrystusa. Kamienna płyta nawiązuje do kamienia „odrzuconego przez budowniczych”, a potem mimo to wykorzystanego „jako kamień węgielny”* (Ps 117/118, 22)¹⁶. Warto podkreślić, że według tego autora pojęcie ołtarz zawiera w sobie trzy zasadnicze treści: 1) stół Wieczernika, 2) krzyż Golgoty; 3) osoba Jezusa Chrystusa.

Podobną opinię wyraża Hugolin Langkammer, który pisze: *W Nowym Testamencie znaczenie ołtarza jest drugorzędne, podstawowe znaczenie posiada ofiara Chrystusa* (Hbr 9,28). *W pierwotnych gminach chrześcijańskich, gdzie centralnym punktem kultu była Eucharystia, ołtarz, na którym ją sprawowano był stołem, wokół którego gromadziła się wspólnota chrześcijańska w duchu miłości braterskiej* (1 Kor 11, 20)¹⁷.

Do składania ofiary Chrystusa, czyli wypełnienia Jego nakazu wieczernikowego *To czyńcie na moja pamiątkę* (Łk 29, 19), potrzebne jest miejsce dla gromadzenia się wiernych na modlitwę i łamanie chleba. Oddają to słowa prefacji odnowionych obrzędów poświęcenia kościoła: *W tym świętym miejscu sam wznosisz dla siebie świątynię z żywych kamieni, którymi my jesteśmy, i sprawiasz, że Kościół rozszerzony po*

¹⁵ Cyt. za: B Nadolski, *Liturgika*, t 1, s. 148.

¹⁶ M. Burker, *Ołtarz...*, s. 160.

¹⁷ H. Langkammer, *Ołtarz*, w: *Słownik biblijny*, Katowice 1982, s. 114.

*całym świecie rozwija się jako Mistyczne Ciało Chrystusa, aż osiągnie swoją pełnię w błogostawionym pokoju w niebieskim Jeruzalem*¹⁸.

Powyższe stwierdzenia wskazują, że dotychczasowy ołtarz Starego Testamentu stracił swoje znaczenie i rolę materialną, a nabrał znaczenia duchowego. Chodzi więc nie tyle o to czym on jest, ale o rolę jaką spełnia i symbolizuje. W Nowym Testamencie ołtarzem jest Jezus Chrystus, jedyny Arcykapłan Nowego Przymierza, dlatego każdy ołtarz jest symbolem Chrystusa. On bowiem jest kamieniem węgielnym, fundamentem nowej świątyni. On jest tym kamieniem, który odrzucili budujący¹⁹.

Ołtarz stołem Pańskim

Francuski biblista Daniel Sesboüé snując refleksje na powyższy temat, ujmuje to następująco: Chrystus nie tyle może nadaje prawdziwe znaczenie dawnemu kultowi, ile raczej kładzie mu kres. W tej nowej świątyni, którą jest Jego Ciało (J 2,21), nie ma już oprócz Niego żadnych innych ołtarzy (Hbr 13,10). Bo to właśnie ołtarz jest tym, co uświęca ofiarę (Mt 23,19). Skoro zaś On sam składa w ofierze siebie jako żertwę doskonałą, to sam siebie uświęca (J 17,19); jest On równocześnie kapłanem i ołtarzem. Tak więc łączyć się z Ciałem i Krwią Pana, znaczy to łączyć się z ołtarzem, którym jest Pan, znaczy zasiadać do Jego stołu (1 Kor 10,16 – 21). Ołtarz niebieski, o którym mówi Apokalipsa i pod którym znajdują się męczennicy (Ap 6, 9), ołtarz złoty, z którego ogień niesie ku Bogu dym obfity i wonny razem z modlitwami świętych (8,3), ten ołtarz jest symbolem, który oznacza Chrystusa i który uzupełnia symbolikę Baranka. Jest to jedyny ołtarz z jedyną ofiarą, z taką, jakiej woń jest miła Bogu. Jest to ołtarz niebieski, o którym mówi kanon Mszy św. i na którym są składane w zjednoczeniu z jedyną i doskonałą ofiarą Chrystusa (Hbr 10,14) ofiary całego Kościoła. Nasze ołtarze z kamienia są tylko obrazami tego ołtarza, co stwierdza Pontyfikał używając wyrażenia: «Ołtarzem jest Chrystus»²⁰.

Nowe obrzędy poświęcenia ołtarza wyjaśniają tę prawdę, że *W liście do Hebrajczyków Chrystus ukazany jest jako Arcykapłan i żywy Ołtarz niebieskiej świątyni. W Apokalipsie natomiast nasz Zbawiciel jest przedstawiony jako Baranek zabity, którego ofiarę święty Anioł przynosi na ołtarz w niebie*²¹.

W niniejszej refleksji chcemy przede wszystkim zająć się miejscem, przy którym gromadzili się chrześcijanie dla uobecniania wydarzenia wieczernikowego, czyli celebracji Eucharystii, którą Dzieje Apostolskie nazywają *łamaniem chleba* (2, 42). Na wzór Ostatniej Wieczerzy spożywanej przez Chrystusa Pana ze swymi uczniami, był to stół. *Ołtarz chrześcijański nie ma odniesień do ołtarzy pogańskich ani żydowskich* – pisze B. Nadolski – *Jego historia rozpoczyna się podczas Ostatniej Wieczerzy*

¹⁸ Obrzęd poświęcenia kościoła, w którym już stale odbywa się służba Boża n. 35, w: *Obrzęd poświęcenia kościoła i ołtarza*, Katowice 2001, s. 112.

¹⁹ Ps 117/118, 22: *Kamień odrzucony przez budujących stał się kamieniem węgielnym.*

²⁰ D. Sesboüé, *Ołtarz*, w: *Słownik teologii biblijnej*. Red. X. Leon-Dufour. Poznań – Warszawa 1982, s. 633. Podobnie wypowiada się obrzęd poświęcenia ołtarza, gdy podaje: *Ponieważ przy ołtarzu czci się pamiątkę Pana i rozdziela wiernym Jego Ciało i Krew, pisarze Kościoła widzieli w ołtarzu znak samego Chrystusa*. Łacińskie *Altare Christus est* w polskim tłumaczeniu tej części Pontyfikału brzmi właśnie *Ołtarz jest Chrystusem*. Obrzędy poświęcenia ołtarza, n. 4, s. 118.

²¹ Tamże, n. 1, s. 116.

(„*Bierzcie i jedzcie, bierzcie i pijcie*”). Św. Paweł nie używa słowa ołtarz, lecz stół. Łączy stół Pański (1 Kor 10, 11) z uczną Pana (1 Kor 11, 20) Ołtarz chrześcijański jest stołem Pana, o czym przypominają także obrusy²². Świadcstwa historyczne przekazują, że najpierw stosowano stoły przenośne²³. Paweł Rzymski w swej liturgice podaje, że były one wykonane z drewna, kamienia, srebra, żelaza, złożone, bogato zdobione perłami²⁴. O jego roli i znaczeniu świadczą nazwy takie jak: *mensa Domini* – stół Pana²⁵, *mensa sacra* – stół święty, *mensa mystica* – stół mistyczny, *mensa divina* – stół Boski, *mensa regia* – stół królewski, *mensa immortalis* – stół nieśmiertelny, *mensa caelestis* – stół niebieski, *sedes corporis et sanguinis* – stolica Ciała i Krwi Chrystusa²⁶. Wymienione określenia wskazują, że zajmuje on wyjątkowe i centralne miejsce, i spełnia jednoczącą rolę w zgromadzeniu wiernych.

Ołtarz w kościele

Miejscem, do którego wszystko zmierza, jest ołtarz, jako *mensa Domini* – stół Pana, określane również jako serce kościoła²⁷. Instrukcja o Kulcie tajemnicy eucharystycznej mówi, że ołtarz główny jest a) znakiem samego Chrystusa, b) miejscem, na którym dokonują się zbawcze tajemnice, c) centrum zgromadzenia wiernych, d) ołtarzowi należy się największy szacunek (por. EM n. 24).

Ołtarz miejscem ofiary

a. Jakub R. Kard. Knox, prefekt Kongregacji do spraw Sakramentów i Kultu Bożego we Wstępie do „*Ordo dedicationis ecclesiae et altaris*” pisze: *Ołtarz natomiast, wokół którego gromadzi się lud święty, aby uczestniczyć w ofierze Pana i przy którym posila się podczas uczy niebiańskiej, jest znakiem Chrystusa, który jest kapłanem, żertwą i ołtarzem własnej ofiary*²⁸. On to ustanawiając w Wieczerniku pamiątkę swej ofiary, którą złożył na krzyżu, uświęcił stół ofiarny.

Myśl tę podejmuje i uzasadnia nowy *Katechizm Kościoła katolickiego* w następujących słowach: „Ołtarzem Nowego Przymierza jest Krzyż Chrystusa, z którego wy-

²² W dalszej części autor podaje ewolucję tego pojęcia: *W toku historii doszło do odejścia od wyrażenia „stół Pana” na korzyść słowa ołtarz. W „Didache” (X, 1-3) mowa jest o wyznawaniu grzechów, by nie była skalana składana ofiara. Autor „Didache” – tego najwcześniejszego pisma niebiblijnego – odwołuje się do Ml I, 1. Proroctwo to odegrało dużą rolę w tej ewolucji. Uwielbienie Boga, dziękczynienie, o którym wspomina Malachiasz, odbywało się jako modlitwa stołu, stąd przejście do słowa ołtarz. Chodziło o interpretację teologiczną Eucharystii jako ofiary, interpretacja ta została odniesiona do stołu celebracji i stół określano mianem ołtarz. B. Nadolski, *Ołtarz...*, s. 1094.*

²³ Por. B. Nadolski, *Liturgika*, t. 1, s. 150.

²⁴ P. Rzymski, *Wykład obrzędów kościelnych historyczny i duchowy*. Warszawa. Nakład i własność XX. Misjonarzy u ś. Krzyża 1857, s. 12; B. Nadolski, *Liturgika*, t. 1, s. 150; tenże. *Ołtarz...*, s. 1095.

²⁵ Można tutaj dostrzec echo słów św. Pawła: *Nie możecie pić z kielicha Pana i z kielicha demonów; nie możecie zasiadać przy stole Pana* (podkreślenie ZW) *i przy stole demonów* (1 Kor 10,21), co po łacinie brzmi *mensa Domini*, a po grecku *trapedza Kyriu*.

²⁶ P. Rzymski, *Wykład obrzędów...*, s. 12.

²⁷ Por. OWMR n 296; Caeremoniale n. 918; B. Snela, *Przestrzeń kościelna*, w: *Liturgika ogólna*, red. Fr. Blachnicki, Lublin 1973, s. 210; M. Cynka nazywa jeszcze ołtarz „tronem wystawienia”. Cynka, jw. s. 289.

²⁸ Dekret. Obrzędy poświęcenia, s. 7. Por. A. G. Dyl, *Posoborowe przepisy prawno-liturgiczne dotyczące wyposażenia wnętrza kościoła*, w: *Mysterium Christi* t. 7. *Sztuka w liturgii*, red. bp Wacław Świerżawski, Kraków 1996, s. 68.

plywają sakramenty Misterium Paschalnego. Na ołtarzu, który stanowi centrum świątyni, uobecnia się w znakach sakramentalnych ofiara Krzyża. Ołtarz jest także stołem Pańskim, do którego jest zaproszony Lud Boży. W niektórych liturgiach wschodnich ołtarz jest także symbolem grobu (Chrystus naprawdę umarł i zmartwychwstał)” (KKK n. 1182). Wypada jednak zaznaczyć, że *stół Pana – mensa Domini*, – nie tylko oznacza stół ofiary, ale jest także stołem dziękczynienia, czyli wdzięcznego włączenia się, pod postacią chleba i wina, w ofiarę Chrystusa i stołem uczyty, na którą zaprasza Chrystus²⁹. Do takiego wniosku skłania tekst św. Pawła: *Kielich błogostawieństwa, który błogosławimy, czyż nie jest udziałem we Krwi Chrystusa? Chleb, który łamiemy, czyż nie jest udziałem w Ciele Chrystusa* (1 Kor 10, 16-17). Ten podwójny wymiar podkreśla też wspomniany wyżej Katechizm Kościoła katolickiego, gdy podje: *Ołtarz, wokół którego Kościół gromadzi się podczas sprawowania Eucharystii, reprezentuje dwa aspekty tego samego misterium, którymi są ołtarz ofiary i stół Pana. Co więcej, ołtarz chrześcijański jest symbolem samego Chrystusa, obecnego w zgromadzeniu swoich wiernych, równocześnie jako ofiara złożona dla naszego pojednania i jako niebieski pokarm* (KKK n. 1383).

Wyjątkowa godność ołtarza wypływa stąd, że jest stołem ofiary i uczyty paschalnej, że na nim uobecnia się w sposób mistyczny ofiara Krzyża aż do powtórnego przyjścia Pana Jezusa, że wokół niego gromadzi się Kościół, by składać ofiarę oraz przyjmować Ciało i Krew Chrystusa; On jest ośrodkiem dziękczynienia składanego Ojcu przez Chrystusa w Duchu Świętym³⁰. O wielkim szacunku i znaczeniu ołtarz świątyni pisał św. Ignacy Antiocheński, który w Liście do Filipian pisał: *Istnieje jedna Eucharystia, jak i jeden ołtarz i jeden biskup*³¹.

Historyczny rozwój zewnętrznych form ołtarza, choć stanowi ciekawe zagadnienie, to nie jest przedmiotem niniejszej prezentacji. Trzeba jednak zaznaczyć, że ołtarz chrześcijański zawsze był *najbardziej wymownym znakiem pośrednictwa Chrystusa*, a po Vaticanum II przybiera coraz bardziej formę stołu, wprowadzając wyraźne rozróżnienie pomiędzy ołtarzem – stołem, a retabulum – nadstawą – tryptykiem. *Ołtarz, na którym pod sakramentalnymi znakami uobecnia się ofiara krzyża, jest także stołem Pańskim (...)* *Ołtarz jest także ośrodkiem dziękczynienia; które się spełnia przez sprawowanie Eucharystii*, czytamy we Wprowadzeniu ogólnym do Mszału Rzymskiego (n. 296)³². Jest on miejscem ofiary Nowego Testamentu i stołem uczyty zaproszonych przez Chrystusa, jest to rzeczywiście *mensa Domini*. Stosowanie tego określenia w dokumentach Kościoła jest także świadectwem, że nie nawiązuje się w tym względzie do tradycji Starego Testamentu.

²⁹ Por. B. Nadolski, *Liturgika*, t. 1, s. 149.

³⁰ Obrzęd poświęcenia ołtarza n. 4. Instrukcja *Eucharisticum mysterium* n. 7 podaje następujące uzasadnienie: *W każdej wspólnotie ołtarza przez święte posługiwanie Biskupa, ewentualnie kapłana, który występuje w imieniu Biskupa ujawnia się znak (symbol) owej miłości i «jedności mistycznego Ciała, bez której nie może być zbawienia»*. Wypowiedzi na temat godności ołtarza zobacz: M. E. Rosier-Siedlecka, *Teologiczna myśl i funkcja poszczególnych elementów wnętrza sakralnego*, w: *Mysterium Christi*, t. 7. *Sztuka w liturgii*, Kraków 1996, s. 95.

³¹ Cyt. za: B. Nadolski, *Ołtarz...*, s. 1096.

³² Obrzęd poświęcenia ołtarza n. 3; por. M. E. Rosier-Siedlecka, *Teologiczna myśl...*, s. 96-98.

Wspomniane już obrzędy poświęcenia ołtarza z r. 1977 podają, że *jest on* – ołtarz – *stołem Pańskim* (n. 5). Omawiając jego naturę i godność stwierdza, że *chrześcijanin jest duchowym ołtarzem*. Powyższe stwierdzenia pontyfikału uzasadnia następująco: *Skoro Chrystus, Głowa i Nauczyciel, jest prawdziwym ołtarzem, to również Jego członkowie i uczniowie stanowią duchowe ołtarze, na których składa się Bogu ofiarę życia święcie prowadzonego* (n. 2). Chrześcijanie uczestniczący w liturgii mają jeszcze głębszą świadomość wypływającą z prawdy o mistycznym Ciele Chrystusa wskazując, że oni, jako członkowie tego Ciała, sami są duchowymi ołtarzami³³. Uzasadniając tę prawdę, księga Dedykacji ołtarza przytacza następujące wypowiedzi Ojców Kościoła: *św. Ignacy Antiocheński bardzo wyraźnie prosi Rzymian: «Jedynie na to mi pozwólcie – bym mógł ofiarować się Bogu, dopóki ołtarz jest gotowy». Święty Polikarp, napominając wdowy, by żyły pobożnie, nazywa je «ołtarzem Boga». /.../ Święty Grzegorz Wielki poucza: «Czym jest ołtarz Boży, jeśli nie duchem dobrze żyjących?... Słusznie więc serce sprawiedliwych zwie się ołtarzem Boga»³⁴.*

Ta ofiarnicza myśl przewija się stale w nauczaniu Kościoła. Podejmuje ją również nowy Katechizm Kościoła katolickiego przytaczając opinię teologów, którzy idą znacznie dalej i przyrównują często serce do ołtarza. Chrześcijanin nie tylko uczestniczy w liturgii sakramentalnej, ale przedłuża to uczestnictwo w swojej postawie modlitewnej i to modlące się serce staje się ołtarzem Pana, gdyż ono przyswaja misterium celebracji liturgicznej w czasie samej akcji, jak również w postawie życia (por. KKK n. 2655). Jan Paweł II w encyklice *Ecclesia de Eucharistia* bardzo mocno podkreśla w Eucharystii postawę ofiarniczą Pana Jezusa przyjętą i nagrodzoną przez Ojca niebieskiego, to wskazuje, że jest to również ofiara Kościoła, jaką składa za siebie samego³⁵.

b. Wspomniana księga dedykacji kościoła podaje również, że *ołtarz jest stołem ofiary i Uczyty paschalnej* (n. 2). Liturgia łączy tutaj wydarzenie Ostatniej Wieczerzy z ofiarą Pana Jezusa na krzyżu i dlatego krzyż nazywany jest ołtarzem, a stół Wieczerzy paschalnej stołem ofiary. Każdy ołtarz budowany w Kościele katolickim ma szczególne znaczenie, gdyż jest na nim uobecniata zarówno uczyta wieczerzy paschalnej spożytej z apostołami w Wieczerniku, jak również ofiara złożona na krzyżu, gdyż Kapłanem w Wieczerniku i na Golgocie jest ta sama Osoba Jezusa Chrystusa.

³³ Por. B. Nadolski, *Liturgika*, t. 1, s. 149.

³⁴ Obrzędy poświęcenia ołtarza n. 2. Tę samą myśl wyraża dalsza część tego samego numeru Wprowadzenia teologicznego do tych obrzędów. *Według innego obrazu pojawiającego się u pisarzy kościelnych, wierni, którzy się modlą, ofiarują Bogu swe błagania i składają dary swoich próśb, sami są żywymi kamieniami, z których Pan Jezus buduje ołtarz Kościoła.*

³⁵ *Eucharystia przez swój ścisły związek z ofiarą na Golgocie jest „ofiara w pełnym sensie”, a nie tylko w sensie ogólnym, jakby jedynie chodziło o zwykłe darowanie się Chrystusa jako pokarm duchowy dla wiernych, bowiem dar Jego miłości i Jego postuszeństwa aż do ostatniego tchnienia (por. J 10, 17-18) jest przede wszystkim darem dla Jego Ojca. Oczywiście jest także darem dla nas, co więcej, dla całej ludzkości (por. Mt 28,28; Mk 14, 24; Łk 22, 20; J 10, 15), ale „głównie jest darem dla Ojca”: jest to tajemnica „ofiary, którą Ojciec przyjął, odwzajemniając bezgraniczne oddanie swego Syna, kiedy Ten stał się postuszny aż do śmierci (por. Flp 2, 8), swoim ojcowskim oddaniem – a był to dar nowego Życia nieśmiertelnego w zmartwychwstaniu”. Przekazując Kościołowi swoją ofiarę, Chrystus pragnął również przyjąć za swoją duchową ofiarę Kościoła, który jest wezwany, aby składając ofiarę Chrystusa, ofiarował także samego siebie. Ecclesia de Eucharystia, n. 13.*

Darem składanym w ofierze zbawienia – Ciałem wydanym i Krwią przelaną na odpuszczenie grzechów – jest ofiara Syna Bożego posłusznego woli Ojca aż do śmierci. *Chrystus Pan* – czytamy w Pontificale – *ustanawiając pod postacią uczy ofiarniczej pamiątkę ofiary, którą miał złożyć Ojcu na ołtarzu krzyża, uświęcił stół ofiarny, przy którym mieli gromadzić się wierni, by uczcić Jego Paschę. Ołtarz jest więc stołem ofiary i uczy, na którym kapłan, przedstawiając Chrystusa Pana, dokonuje tego samego, co Chrystus uczynił i uczniom swoim przekazał, aby czynili na Jego Pamiątkę* (n. 3).

c. Ołtarz jest znakiem samego Chrystusa, o czym była już mowa. Chrześcijanie czasów apostołskich wykonywali polecenia swego Mistrza, aby sprawować Jego Pamiątkę i uobecniać tajemnicę Eucharystii, i dlatego budowali ołtarze. *Ołtarz chrześcijański* – czytamy w obrzędach poświęcenia – *z natury swojej jest szczególnym stołem ofiary i uczy paschalnej: szczególnym ołtarzem, na którym na wieki uobecnia się w sposób mistyczny ofiara krzyża aż do przyjścia Chrystusa; stołem, przy którym gromadzą się dzieci Kościoła, aby składać dziękczynienie Bogu oraz przyjmować Ciało i Krew Chrystusa. We wszystkich więc kościołach ołtarz jest „ośrodkiem dziękczynienia, które dokonuje się przez Eucharystię”, i wokół którego dokonują się wszystkie inne obrzędy Kościoła* (n. 4).

Tę samą myśl znajdujemy również w nowym Katechizmie Kościoła katolickiego podkreślając jeszcze mocniej symboliczną wymowę, gdy mówi: *Ołtarz chrześcijański jest symbolem samego Chrystusa, obecnego w zgromadzeniu wiernych, równocześnie jako ofiara złożona dla naszego pojednania i jako niebieski pokarm, który nam się udziela. „Czym jest bowiem ołtarz Chrystusa, jeśli nie wyobrażeniem Jego Ciała?” – mówi św. Ambroży, a w innym miejscu: „Ołtarz jest symbolem Ciała [Chrystusa], na ołtarzu zaś spoczywa Ciało Chrystusa”. Liturgia wyraża tę jedność ofiary i komunii w wielu modlitwach* (n. 1383)³⁶. Godne podkreślenia jest stwierdzenie, że *ołtarz jest poświęcony Bogu, gdyż ofiarę eucharystyczną składa się samemu Bogu*³⁷. Dlatego staje się on *rzeczą świętą przede wszystkim przez sprawowanie Eucharystii, a Msza poświęcenia powinna być pierwszą Eucharystią sprawowaną na tym ołtarzu*³⁸.

Nawiązanie do misterium paschalnego stanowi specyfikę wyróżniającą ołtarz chrześcijański od innych tego rodzaju budowli. F. Debuyst omawiając jego specyfikę pisze: *Ołtarz chrześcijański w odróżnieniu od ołtarzy innych religii jest z racji swojego początku i natury cudem wejścia w głąb, uwewnętrznienia i równowagi. Jego charakter święty jest związany z osobowym misterium Chrystusa i Jego Paschy, z Ostat-*

³⁶ Jako przykład został zacytowany następujący fragment Kanonu Rzymskiego: *Pokornie Cię błagamy, wszechmogący Boże, niech Twój święty Anioł zanieś tę Ofiarę na ołtarz w niebie, przed oblicze Boskiego majestatu Twego, abyśmy przyjmując z tego ołtarza Najświętsze Ciało i Krew Twojego Syna, mieli obfite błogostawieństwo i łaskę*. Mszał Rzymski dla diecezji polskich, Poznań 1986, s. 310*. Tekst ten cytuje również Katechizm Kościoła katolickiego dla uzasadnienia, że dzięki obecności na nim Ciała i Krwi Chrystusa jest on ołtarzem i stołem, gdyż w ten sposób wyraża się jedność uczy (por. KKK n. 1383 oraz przypis 104).

³⁷ Obrzędy poświęcenia ołtarza, n. 10.

³⁸ Tamże, n. 13.

nią Wieczerzą i Uctą Pańską. To ryt o niewypowiedzianej głębi obecności, a równocześnie i uroczysty i domowy, jak rodzinna pascha u Żydów, z której się wywodzi³⁹.

d. Omawiając godność ołtarza, posoborowe Obrzędy dedykacji ołtarza akcentują, że jest on *miejscem czci męczenników*. Znana od starożytności tradycja budowania świątyń *ad corpus* nad ciałami męczenników przerodziła się w świątynie memorialne ku czci świętych i umieszczania relikwii męczenników w mensie ołtarza, czyli w tak zwanym *grobie*. Normalnie wymagano złożenia relikwii dwóch kanonizowanych męczenników, chociaż do ważności wystarczyły szczątki jednego tylko męczennika. Wyjęcie relikwii lub pęknięcie płytki przykrywającej *grób* powodowało ekssekrację, czyli utratę *konsekracji* i należało ją ponowić, aby można było na nim celebrować Mszę św.⁴⁰. Słowo *konsekracja* jest tutaj stosowane na oznaczenie uroczystego poświęcenia kościoła, jak było to w powszechnym użytku w okresie sprzed Vaticanum II.

Dotychczasowy obrzęd *konsekracji* ołtarza przewidywał całonocne czuwanie przy relikwiach, jakie miały być w nim złożone. W tym celu należało przygotować specjalną kaplicę, albo wybudować okolicznościowy namiot, gdzie wierni w modlitewnym czuwaniu oczekiwali momentu uroczystego przeniesienia ich do kościoła. Kapłani zaś byli zobligowani do odmówienia *matutinum* i *laudesów* o świętych, których relikwie miały być złożone w ołtarzu⁴¹. Całej czynności *translatio reliquiarum* – *przeniesienia relikwii* towarzyszyły okolicznościowe śpiewy⁴² i modlitwy.

W kaplicy relikwii biskup odmawiał modlitwę *Fac nos, Domine* – *Daj nam, Panie*, w której prosił o godne traktowanie tych *członków* świętych i pragnienia korzystania z ich opieki⁴³. W procesji tej brali udział zarówno duchowni jak i wierni, a samą szkatułę z relikwiami nieśli na feretronie diakoni ubrani w czerwone dalmatyki. W tym czasie należało śpiewać Psalm 149 z antyfoną *Istorum est enim regnum caelorum* – *Do takich bowiem należy królestwo niebieskie*⁴⁴. Po okadzeniu relikwii przez biskupa były one składane w wykutym *grobie* i zamurowywane z odpowiednimi do-

³⁹ Cyt. za: M. E. Rosier – Siedlecka, *Teologiczna myśl...*, s. 95.

⁴⁰ Przepisy *Kodeksu prawa kanonicznego* św. Piusa X wymagały, aby *grób* był wydrążony w mensie ołtarza. Kongregacja Obrzędów orzekła, że do ważności *konsekracji* nie wystarcza, aby relikwie były złożone pod, ale mają być umieszczone w mensie ołtarzowej. Mógł on być wydrążony w środku górnej części mensy, w jej przedniej lub tylnej części, albo też w górnej części podstawy. Sama zaś płyta zamykająca miała być z jednolitego kamienia naturalnego i ściśle złączona z samym ołtarzem cementem specjalnie poświęconym w czasie *konsekracji ołtarza*. Fr. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*. T. 3, Opole 1958, s. 373.

⁴¹ Poświęcenie kościoła zgodnie z pontyfikatem rzymskim w języku łacińskim i polskim podał ks. Tadeusz Zakrzewski, Poznań – Warszawa – Wilno – Lublin Nakład Księgarni św. Wojciecha 1930 s. 11.

⁴² W drodze do namiotu czuwania przewidziane były następujące antyfony: *O quam gloriosum est regnum* – *O jak przestawne jest królestwo*; *Movete, Sancti Dei* – *Poruszcie się Święci Boży*; *Ecce populus* – *Oto lud*; *Via Sanctorum recta est* – *Droga świętych jest prosta*. Można było śpiewać również okolicznościowe responsoria o świętych, których relikwie przenoszono lub inną stosowną pieśń (*cantus popularis in honorem Sanctorum*). E. Górski, *Konsekracja kościoła, ołtarza i dzwonów na podstawie nowego wydania Pontyfikatu Rzymskiego. Tekst i komentarz*, Sandomierz 1966, s. 54-55.

⁴³ *Fac nos, Domine, Sanctorum tuorum tibi specialiter dicata membra contingere, quorum cupimus patrocinia incessanter habere*. Cyt. za: E. Górski, *Konsekracja kościoła, ołtarza...*, s. 55.

⁴⁴ Przewidziano również tę samą antyfonę z Psalmem 150. Tamże, s. 55-56.

kumentami świadczącymi o autentyczności⁴⁵. W czasie tych czynności wykonywano następujące antyfony: *Sub altare Dei sedes accepistis – Pod ołtarzem Boskim (Pańskim) otrzymaliście mieszkanie; Sub altare Dei audivi voces occisorum – Pod ołtarzem Pańskim słyszałem głosy umęczonych; Corpora Sanctorum in pace sepulta sunt – Ciała Świętych spoczywają w pokoju*. W modlitwie końcowej biskup prosił, aby Święci, których relikwie zostały złożone w tym ołtarzu, zawsze wspierali prośby modlących się wiernych⁴⁶.

Posoborowe przepisy liturgiczne podają, że zachowuje się zwyczaj umieszczania relikwii świętych, jednak nie koniecznie męczenników i to zarówno w ołtarzach stałych jak i przenośnych. Same relikwie mają być odpowiedniej wielkości, czyli obrazować część ciała ludzkiego, a *szkatuły z relikwiami nie należy umieszczać ani nad ołtarzem, ani na mensie ołtarza, lecz pod mensą*⁴⁷. Warto przypomnieć w tym miejscu zasadę, że *ciała Męczenników nie dodają chwały ołtarzowi, lecz raczej ołtarz podkreśla godność grobu Męczenników*⁴⁸. Tak więc zarówno wielkość relikwii jak i miejsce ich umieszczenia wymagają ponownego przemyślenia i być może należałoby tu sugerować przeszklony „grób” w kamiennej części podstawy ołtarza.

Brak nam w pełni wypracowanych wzorców, niemniej jednak rozwiązanie ołtarza w kościele „Ecce Homo” w Krakowie na Prądniku Czerwonym, gdzie metalowa trumna z relikwiami Świętego Brata Alberta została wkomponowana w podstawę ołtarza, czy też umieszczenie ozdobnych relikwiarzy za płytą szklaną w dolnej części podstawy mensy, jak to jest w kaplicy Najświętszego Sakramentu w bazylice św. Piusa X w Lourdes, może stanowić pewną wskazówkę dla rozwiązań lokalnych. Takie umiejscowienie relikwii uzasadnia Obrzęd dedykacji ołtarza następująco: *Dla uczczenia ciał Męczenników oraz innych Świętych, jak i dla zaznaczenia prawdy, że ofiara członków wywodzi swój początek z ofiary Głowy, wypada nad ich grobami wznosić ołtarze albo składać relikwie pod ołtarzami tak, by «zwycięskie ofiary znalazły się w tym miejscu, gdzie Chrystus jest ofiarą. Lecz On, za wszystkich cierpiął, na ołtarzu, oni pod ołtarzem, gdyż Jego męką zostali odkupieni»*⁴⁹.

Wspomniany wyżej dokument podaje, że relikwie świętych, chociaż godne czci, nie powinno umieszczać się na mensie ołtarza. Wszystkie obrzędy poświęcenia ołtarza mają okazać niewidzialne dzieła Boże, które Chrystus dokonuje za pośrednic-

⁴⁵ Warto zaznaczyć, że według Pontificale z 1596 roku należało wcześniej namaścić olejem krzyżma świętego wewnątrz wydrążonego grobu, a w kapsule razem z relikwiami umieścić kilka ziaren kadzidła. M. Stefanowski mówi o trzech ziarnach, a inni podają, że *ziarna kadzidła mają przypominać wonności, z jakimi (!) w pierwszych wiekach męczenników chowano*. H(enryk) K(ossowski), *Ołtarz. Encyklopedia Kościelna Nowodworskiego*, T. 17, s. 296 X; M(aryan) S(tefanowski), *Ołtarz. Encyklopedia Chełmickiego*, T. 29/30, s. 203; por. Poświęcenie kościoła zgodnie z pontyfikatem, s. 105.

⁴⁶ *Deus, qui ex omni coaptatione Sanctorum aeternum tibi condis habitaculum, da aedificationis tuae incrementa caelestia: et quorum hic reliquias pio more complectimur, eorumque semper meritis adiuvmur*. E. Górski, *Konsekracja kościoła, ołtarza...*, s. 58–59.

⁴⁷ Obrzęd poświęcenia ołtarza, n. 11 c; Ceremoniale, n. 900. Por. P. Hemperek, *Uświęcające zadania Kościoła*, w: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, T. 3. Lublin 1986 s. 404; E. Szafrowski, *Podręcznik Prawa Kanonicznego*. T. 4. Warszawa 1986 s. 252-253; T. Pawlak, *Prawo Kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*. T. 2, Olsztyn 1986, s. 471; A. G. Dyl, *Posoborowe przepisy...*, s. 70-71.

⁴⁸ Obrzęd poświęcenia ołtarza, n. 5, s. 118.

⁴⁹ Tamże, n. 5.

twem Kościoła sprawującego święte misteria (por. n. 22). Przepisy liturgiczne przypominają o obowiązującej zasadzie, że ołtarz jest poświęcony samemu Bogu. *W takim znaczeniu należy rozumieć zwyczaj Kościoła poświęcania ołtarzy dla uczczenia Świętych. Wyraził to trafnie św. Augustyn: „Ołtarze wnosimy nie męczennikowi, lecz samemu Bogu męczenników, chociaż na grobach męczenników”*⁵⁰. Tak więc zawsze i wszędzie ołtarz w kościele chrześcijańskim jest znakiem ofiary samego Chrystusa i Jego ofiary dla zbawienia świata.

Podsumowując tę część, można zacytować tekst zaczerpnięty z dwutygodnika włoskiego Centrum Liturgii: *Wokół ołtarza stanowiącego biegun przestrzeni świętej, rozmieszczone są wszystkie elementy konieczne do przejrzystego i hierarchicznego sprawowania rytu: sedilia dla przewodniczącego, ambona dla głoszącego słowo Boże, miejsce dla ministrantów i scholi, miejsce dla obrzędów zawierania małżeństwa, miejsca dla wiernych. Ku ołtarzowi jako do idealnego centrum kieruje się także i chrzcielnica, łono Kościoła, miejsce dla sprawowania pojednania i kaplica przechowywania Postaci Eucharystycznych*⁵¹.

Rodzaje ołtarzy

Posoborowe prawodawstwo liturgiczne określa bardzo wyraźnie, że w nowo budowanych kościołach powinien być tylko jeden ołtarz oznaczający jedynego Zbawiciela, aby wspólnota gromadziła się przy jednym stole dla celebracji jednej Eucharystii. Wprawdzie może znajdować się inny jeszcze, ale powinny być umieszczone w bocznej kaplicy, a rubryki wspominają jedynie o ołtarzu, na którym umieszcza się tabernakulum i na którym można odprawiać w ciągu tygodnia dla nielicznej grupy wiernych⁵². Regułą powszechnie przyjętą jest umieszczanie go w pewnej odległości od ściany, aby można go było z łatwością obchodzić i odprawiać twarzą do ludu. Wprowadzenie do nowego mszału podaje, że *powinien być ustawiony w takim miejscu, by rzeczywiście stanowił ośrodek, ku któremu spontanicznie zwracać się będzie uwaga całego zgromadzenia wiernych* (OWMR n. 299).

Rozróżniamy ołtarze stałe i przenośne. Jako stały określany jest taki, który jest na stałe złączony z posadzką i nie da się doraźnie przesunąć. W kościele powinien znajdować się ołtarz stały, który stanowiłby centrum celebracji liturgicznych. Inne natomiast mogą być przenośne. Rubryki sugerują, że mensa ołtarza stałego ma być z kamienia naturalnego, ale Konferencja Biskupów ma prawo zdecydować, z jakiego materiału ma on być wykonany i nie musi to być wyłącznie kamień, ale może być inny, wartościowy, trwały i odpowiednio obrobiony (por. OWMR n. 301). Wydaje się, że stosowane czasami w Polsce lastriko należy uznać za materiał nieodpowiedni do budowy ołtarzy. Również do połączenia mensy z posadzką może być użyty inny materiał odpowiedni i trwały. Episkopat Polski nie wypowiedział się do tej pory w tej kwestii i stosuje się nadal kamień naturalny jako materiał na budowę ołtarza stałego,

⁵⁰ Obrzęd poświęcenia ołtarza, n. 10, s. 120.

⁵¹ Cyt. za: M. E. Rosier-Siedlecka, *Teologiczna myśl...*, s. 94.

⁵² Por. Obrzędy poświęcenia ołtarza, n. 7.

co jednak nie wyklucza innych rozwiązań materiałowych⁵³. Ołtarz główny jest zazwyczaj ołtarzem stałym; dlatego w kościele z zasady winien to być ołtarz stały i poświęcony, /.../ zbudowany w oddaleniu od ściany podaje nowy mszał (OWMR n. 299)⁵⁴. Położenie ołtarza w stosunku do tabernakulum i różne jego rozwiązania podaje i omawia w swojej pozycji Henryk Nadrowski⁵⁵, a symbolikę ołtarza porusza B. Nadolski⁵⁶.

Teologiczne treści ołtarza zawiera modlitwa poświęcenia, w której czytamy: „Niech ten ołtarz wyciosany z kamienia będzie – modli się biskup – dla nas znakiem Chrystusa, z którego boku wypłynęła Krew i woda, źródło sakramentów Kościoła. Niech będzie stołem świątecznym dla wszystkich, których Chrystus zaprasza na ucztę; niech tutaj składają swoje troski i ciężary, a otrzymają moc ducha na dalszą drogę życia. /.../ Niech będzie źródłem jedności Kościoła i braterskiej zgody, z którego wierni czerpać będą ducha wzajemnej miłości”⁵⁷. Przypomnijmy, że w tej modlitwie poświęcenia ołtarz jawi się nam jako: 1) znak samego Chrystusa, 2) źródło sakramentów, 3) stół świątecznej uczt, 4) miejsce ofiary, 5) źródło jedności i zgody. Można bez żadnej przesady stwierdzić, że nie ma Kościoła – wspólnoty wiary – bez ołtarza, na którym nie byłaby uobecnianą ofiara zbawienia. Kościół żyje nieustannie odkupieńczą ofiarą – pisze Jan Paweł II w encyklice o Eucharystii – i zbliża się do niej nie tylko przez pełne wiary wspomnienie, ale też przez aktualne uczestnictwo, ponieważ „ofiara ta wciąż się uobecnia”, trwając sakramentalnie w każdej wspólnocie, która ją sprawuje przez ręce konsekrowanego szafarza. /.../ Msza św. uobecnia ofiarę Krzyża, nie powiększa jej, niczego nie dodaje ani jej nie mnoży. To co się powtarza, to sprawowanie „memoriale”, «ukazanie pamiątki» („*memorialis demonstratio*”), przez co jedyna i ostateczna odkupieńczą ofiara Chrystusa zawsze uobecnia się w czasie (*Ecclesia de Eucharistia* n. 12)⁵⁸. Do tej czynności niezbędny jest ołtarz, stół Pana.

Godność krzyża ołtarzowego

Wyjątkową rolę spełnia krzyż – znak Golgoty; wyraz męki Pana Jezusa. Wieczernik i Golgota, krzyż i ołtarz stanowią znak jedynej ofiary teraz uobecnianej dla na-

⁵³ Por. Pieńkowski, jw. s. 125; Miazek, jw. s. 19; M. E. Rosier-Siedlecka, *Posoborowa architektura*, s. 226; Złagodzeniu ulegają dotychczasowe ścisłe przepisy domagające się, aby mensa wraz z podstawą stanowiły jedną, nienaruszalną całość. Por. Nowowiejski, jw. s. 62-64; Chw. Zieliński, *Sztuka sakralna. Co należy wiedzieć o budowie, urządzeniu, wyposażeniu, ozdobie i konserwacji domu Bożego*, Poznań 1959, s. 85-88. *Wszystkie inne elementy ołtarza, jak jego fundament (posadzka), podstawa lub kolumny, ukazują się odtąd jako przypadłościowe*; P. Hemperek, *Uświęcające zadania Kościoła...*, s. 402, por. s. 404; E. Szafrowski, *Podręcznik Prawa...*, s. 252; Pawluk, *Prawo Kanoniczne...*, s. 470; A. G. Dyl, *Posoborowe przepisy...*, s. 69; OWMR n. 298.

⁵⁴ Obrzęd poświęcenia ołtarza, n. 8; Ceremoniale, n. 918; P. Hemperek, *Uświęcające zadania Kościoła...*, s. 404; E. Szafrowski, *Podręcznik Prawa...*, s. 251; Cynka, jw. s. 289.

⁵⁵ Nadrowski, *Kościół naszych czasów...*, s. 176-179.

⁵⁶ B. Nadolski, *Ołtarz...*, s. 1097.

⁵⁷ Obrzędy poświęcenia ołtarza, n. 48.

⁵⁸ Dla uzasadnienia swoich rozważań papież przytacza św. Jana Chryzostoma: «*Ofiarujemy wciąż tego samego Baranka, nie jednego dziś, a innego jutro, ale zawsze tego samego. Z tej racji i ofiara jest zawsze ta sama (...). Również teraz ofiarujemy tę żertwę, która wówczas była ofiarowana i która nigdy się nie wyczerpie*». Cyt. za *Ecclesia de Eucharistia*, n. 12.

szego zbawienia. Może on znajdować się na ołtarzu lub obok niego; byleby był łatwo dostrzegany przez zgromadzenie liturgiczne⁵⁹. Godne podkreślenia jest zniesienie odrębnego krzyża arcybiskupiego niesionego podczas procesji, a stosowanie jednego tylko krzyża *celem podniesienia większej jego godności i należynej czci. /.../ Jest rzeczą wskazaną - czytamy w instrukcji Pontificalis ritus - by krzyż niesiony w czasie procesji umieścić później przy ołtarzu tak, by służył jako krzyż ołtarzowy*⁶⁰. Zasada ta została powtórzona w nowym mszału, że jeśli go niesiono w procesji, *należy krzyż procesyjny ustawić w godnym miejscu* (OWMR n. 122), a obecnie znalazła wyraz w postulacie Episkopatu Polski, by tak zwany krzyż rezurekcyjny był równocześnie krzyżem procesyjnym⁶¹ (por. polskie wydanie mszału).

Należy również pamiętać, że ma to być, według najnowszego wydania Missale Romanum *krzyż z wizerunkiem Chrystusa ukrzyżowanego* (OWMR n. 122). Praktyka parafialna dostarcza w tym względzie wiele negatywnych przykładów. Jeśli więc w pobliżu ołtarza znajduje się na stałe umieszczony krzyż, to dla procesyjnego należy przewidzieć *inne odpowiednie miejsce*. W dawnych kościołach były specjalnie do tego przeznaczone oszkłone futerały na bocznych ścianach. Niewłaściwą praktyką jest stosowanie znaku ukrzyżowanego jako elementu ornamentacyjnego ołtarza, obrusów czy innych dekoracji, jak na przykład lichtarzy lub świec⁶².

Zewnętrzne formy szacunku

Dokumenty Vaticanum II podkreślają rolę ołtarza w kościele jako centrum, na którym skupia się cała uwaga. Można nawet mówić o altarcentryzmie i dlatego należą do niego zewnętrzne formy czci. Należą do nich pokłon czyniony, pocałunek składany na początku liturgii, okadzenie w czasie celebracji. Do zewnętrznych form szacunku należy również przystrajanie ołtarza obrusami, światłem, kwiatami.

Obrusy

Obrus może być tylko jeden, stąd nie wydaje się koniecznym stosowanie "chrysmale" jako pierwszego przykrycia ołtarza, chyba, że względy estetyczne tego wymagają, ale w tym wypadku może być użyty inny obrus ochraniający. Kształt, ornamenty i jego rozmiar będą uzależnione od ołtarza (por. OWMR n. 304), a nadmiar haftów nie może odwracać uwagi od jego przeznaczenia jako nakrycia, a nie dekoracji⁶³. Opinia, że powinien zwisać do ziemi po obu bokach, nie znajduje potwierdzenia w

⁵⁹ Por. M. E. Rosier-Siedlecka, *Posoborowa architektura*, s. 231; Miazek, jw. s. 19; Cynka, jw. s. 20; M. E. Rosier-Siedlecka, *Teologiczna myśl...*, s. 126-132.

⁶⁰ Por. OWMR nn.117, 122, 188; Obrzęd poświęcenia ołtarza, n. 27; por. B. Nadolski. *Ołtarz...*, s. 1097.

⁶¹ *Po powrocie procesji do ołtarza głównego, krzyż i figurę ustawia się obok ołtarza*. Mszał Rzymski dla diecezji polskich, s. 181.

⁶² Z przykrością należy stwierdzić, że znak ten wykorzystywany jest nadal, jako „dekoracja” posadzki, polichromii, szat liturgicznych (alby, komże), ogrodzenia przykościelnego itp.

⁶³ Por. Tamże, s. 231 *Nakrycie ołtarza wskazuje, że ołtarz chrześcijański jest miejscem ofiary eucharystycznej oraz Stołem Pańskim. (...) Dlatego ołtarz jako stół uczyty ofiarnej odpowiednio się przygotowuje i uroczyście przyozdabia*. Obrzęd poświęcenia ołtarza, n. 22 c, Por. B. Nadolski. *Ołtarz...*, s. 1097.

dokumentach Kościoła⁶⁴. Trzeba w tym miejscu dodać, że do sprawowania Mszy św. zawsze należy rozłożyć korporał (por. OWMR n. 73, 139, 297).

Świeczniki

Świeczniki podkreślają uroczysty charakter nabożeństwa, są wyrazem szacunku i może się palić 2, 4 lub 6 świec, a gdy celebruje biskup ordynariusz 7 (por. OWMR n. 117). Świece mogą znajdować się na ołtarzu lub w jego pobliżu, tak jednak, by stanowiło to całość a równocześnie nie było przeszkodą dla wiernych (por. OWMR n. 307). Postulat, *by odpowiednio wkomponować je we wnętrze*, jest nie tylko wymogiem plastycznym, ale ma służyć dla podkreślenia sacrum i kształtować poczucie estetyczne wiernych⁶⁵.

Wspomniane Wprowadzenie ogólne do Mszału podaje, że *na ołtarzu lub obok niego stawia się przynajmniej dwa świeczniki z zapalonymi świecami* (n. 117), co wskazuje na niewłaściwy proces zastępowania świec naturalnych sztucznymi *kiercami* z wkładem olejowym. Podobnie spotyka się *sztuczne paschały* w użyciu liturgicznym. Powyższe praktyki, choć częste i łatwe w użyciu, przyczyniają się do zacierania wymowy znaku liturgicznego, co szczególnie *falszywie* brzmi, gdy w Wigilię Paschalną śpiewa się podczas *Exsultet*, że *W tę noc pełną łaski, przyjmij, Ojczyści, wieczorną ofiarę uwielbienia, którą Ci składa Kościół święty, uroczyste ofiarując przez ręce swoich sług tę świecę, owoc pracy pszczelego roju. Znamy już wymowę tej woskowej kolumny, którą na chwałę Boga zapalił jasny płomień*, czy też w dalszej części, że *ta woskowa kolumna żywi się strugami wosku, który dla utworzenia tej cennej pochodni wydała pracowita pszczoła*. Na końcu zaś śpiewa *Prosimy Cię, Panie, niech ta świeca poświęcona na chwałę Twojego imienia nieustannie płonie, aby rozproszyć mrok tej nocy*⁶⁶.

Negatywnie ocenił tę praktykę Episkopat USA, który wprost powiedział, że do produkcji świec ołtarzowych nie wolno używać innego materiału niż wosk i dlatego nie pozwala się na stosowanie innych materiałów palnych w liturgii⁶⁷. Biskupi Anglii i Walii napisali jednoznacznie, że *poprzez fakt spalania się i dawania światła świece są znakiem Chrystusa – Światłości świata – który umarł dla naszego zbawienia. /.../ Problem może wydawać się trywialny, ale chodzi tu o całe zagadnienie autentyczności i doskonałości liturgii oraz właściwego używania znaków i symboli. Wszak do natury*

⁶⁴ Powoływanie się na liturgik • ks. J. W. Kowalskiego, czy pozycję Danilewicz z okresu przedso-borowego należy uznać za niewłaściwe. Por. Z. Sroka, *Wyposażenie i wystrój prezbiterium w nowych kościołach dekanatu leżajskiego w świetle odnowy liturgicznej*, Lublin 2000.

⁶⁵ Por. Miazek, jw. s. 19. Nowe księgi podają uzasadnienie teologiczne światła: *Oświetlenie ołtarza przypomina, że Chrystus jest „światłem na oświecenie pogan”, którego blaskiem jaśnieje Kościół, a dzięki niemu cała rodzina ludzka*. Obrzęd poświęcenia ołtarza, n. 22 c; por. A. G. Dyl, *Posoborowe przepisy...* s. 86; por. B. Nadolski, *Ołtarz...*, s. 1097.

⁶⁶ *Mszał Rzymski dla diecezji polskich*, s. 160-161.

⁶⁷ Dokument ten stwierdza wyraźnie z *racji swej istoty nie powinny być używane w liturgii imitacje świec – jak na przykład „wieczne” paschały - ani te • elektryczne żarówki*. Podobnie, ze względu na autentyczność i symbolikę, jest rzeczą niewłaściwą używanie w celach kultowych małych lampek elektrycznych na znak czuwania. Do sprawowania Mszy świętej i innych obrzędów liturgicznych powinny być używane świece woskowe – wyjaśnienie Komisji Liturgicznej Konferencji Biskupów Katolickich USA. „Anamnesis” 4 (1997/98) nr 3, s. 103-104.

rzeczywistości liturgicznej należy to, że ma ona charakter znaku, a źródłem tego jest samo misterium Wcielenia. Dlatego czytamy w tym dokumencie: *Stosowanie sztucznych znaków jest całkowicie sprzeczne z ideą dobrej liturgii*⁶⁸. Jasność i czytelność znaków odgrywa ważną rolę w formowaniu wiernych i dlatego nic nie powinno ich zacierać.

Kwiaty

Umieszczanie na mensie ołtarza kwiatów nie wydaje się właściwą praktyką i raczej należy jej unikać, jak na to wskazuje dodany numer nowej edycji mszału. Ołtarz nie może być półką pod kwiaty, co niestety można zauważyć w niektórych kościołach. Wymaga tego godność ołtarza, który jest *sercem kościoła*, jak powiedział J. A. Jungmann⁶⁹. Praktykę taką należy uznać za deprawację miejsca świętego. Podobnie jak ustawianie dużych bukietów – ikeban – zasłaniających nie tylko ołtarz, ale także czynności celebrans⁷⁰. Zrewidowania wymaga także forma pulpitu, mikrofonów, by nie zasłaniały świętych czynności.

Rubryki odnowionych obrzędów poświęcenia ołtarza podają, że *Nie powinno się również umieszczać na mensie ołtarza relikwii świętych, gdy się je wystawia dla uczczenia przez wiernych*⁷¹. Należy pamiętać, że wszelkie „zagrąkanie” ołtarza i jego najbliższego otoczenia stoi w sprzeczności z czytelnością znaków, poczuciem estetyki i duchem odnowy liturgicznej, która wymaga szlachetnego piękna, a nie przepychu (por. KL n. 122), dlatego *do momentu rozpoczęcia liturgii Eucharystii na ołtarzu nie ma nic*⁷².

⁶⁸ Przywrócić świece! „Anamnesis” 3 (1996/97) nr 10, s. 106/107. W dokumencie tym czytamy dalej: *Imitacje te mają charakter Nieliturgiczny i nie posiadają aprobaty kościelnej. Paschały wytwarzane w którykolwiek z opisanych wyżej sposobów są wyraźnie zakazane i nie wolno ich używać w liturgii. Paschał powinien być w całości wykonany z wosku i powinien płonąć żywym ogniem.*

⁶⁹ Cyt. za: M. E. Rosier-Siedlecka, *Teologiczna myśl...*, s. 95.

⁷⁰ W nowym mszale czytamy: *Dekoracja kwiatowa zawsze winna być umiarkowana. Radzi się ją umieszczać nie na mensie ołtarza, ale raczej obok niego* (OWMR n. 305). Por. A. Kłusek, *Kompozycje kwiatowe w kościele na wszystkie okresy roku liturgicznego i inne okoliczności*, Sandomierz 2004.

⁷¹ Obrzęd poświęcenia ołtarza, n. 10.

⁷² M. E. Rosier-Siedlecka, *Posoborowa architektura...*, s. 227; A. G. Dyl, *Posoborowe przepisy...*, s. 85.